

„Valóban fontos-e, hogy mennyien vagyunk?”

Megítélésed szerint riasztóak-e, ha igen, akkor mennyiben és miért riasztóak azok az adatok, amelyeket a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete a legújabb népesség-előreszámításában tett közzé?

A „riasztó” kifejezés nem alkalmas a legújabb népesség-előreszámítási eredmények megismerésekor érzettek megjelölésére. A szó számomra valami kellemetlen, káros, hirtelen megjelenésével összefüggő váratlan zaklatottságot jelez. Ez pedig egyáltalán nem áll fenn, és gondolom, hogy nem jellemzi a népesedési helyzet alakulását figyelő többi demográfus, statisztikus és szociológus reagálását sem. Az elmúlt harminc évben folyamatosan lehetett látni, hogy mi lesz 2000 után. Még a hetvenes évek ún. születési hulláma idején is alaposabb elemzések esetén világos volt, hogy a tendencia változatlan és előbb vagy utóbb megindul a tetemes csökkenés.

Engem most nem egyik vagy másik kiszámított érték nagysága nyomaszt, hanem a születésével alakulásának változatlan tendenciája, amely mellett egyre nehezebb lesz később fordulatot elérni: az egyre kisebb létszámú prokreatív korban levő kohorszok ugyanis még nagyobb termékenység esetében sem tudják majd a 21. században megállítani a csökkenést.

A mai társadalmi-gazdasági gondok közepette lehet, hogy sokak számára nevetséges azon búslakodni, hogy mi lesz a 21. század közepén és végén, de az 1960-as évekbeli emlékeim és az a gyorsaság, amivel 30 év eltelt, azt mutatja számomra, hogy mindazoknak, akiket a magyarság jövője érdekel, gondolniuk kell a távolabbi jövőre is, és fél évszázad már az az idő, amire stratégiát kell kidolgozni. A szükségesnek tartott változáshoz, a magasabb termékenység kialakításához nélkülözhetetlen az emberek tudatának megreformálása abban az irányban, hogy a nép jövőjéért is felelősséget érezzenek és ezért hajlandók legyenek változtatni életmódjukon: visszafogni fogyasztásukat és a rendelkezésükre álló erőforrások egy részét a vállalt nagyobb számú gyerek eltartására és nevelésére fordítani. Nyilván kevesen lesznek, akik „hazafias felbuzdulásból” fognak több gyermeket vállalni, de ha sikerül olyan közvéleményt teremteni, amely a nagy gyermekszámot kiemelten honorálja, akkor elképzelhető, hogy a prokreatív korú férfiak és nők felismerik a több gyermek vállalásával járó pozitív élmények lehetőségét. A jelenleg kiemelt értéknek tartott javak jelentős része nem használati értékénél fogva olyan csábító, hanem társadalmi presztízst adó jellege miatt. A gyermekvállalással kapcsolatos attitűdök hosszabb távon tehát, véleményem szerint megváltoztathatók, és az ez irányba teendő lépések egyidejűleg kell, hogy sorra kerüljenek az anyagi természetűekkel.

Az ország népességszámának alakulása hogyan függ össze a szociálpolitikával? A szociálpolitika mennyiben játszik pozitív, illetve negatív szerepet a népességszám alakulásában?

A gyermekvállalással járó anyagi terhek egy részének a társadalom egésze által történő átvállalása mindenképpen méltányos. A népesség utánpótlása jogosan minősíthető állami társadalmi érdeknek, és ezért a gyermek gondozásának, eltartásának, nevelésének költségeit

nemcsak a gyermekes családoknak, hanem minden jövedelemmel rendelkezőnek viselnie kell. A társadalmi hozzájáruláshoz szükséges pénzügyi alap megteremtése az újrabontás keretében nem jelenthet különösebb problémát; fontos viszont, hogy az e célra történő átcsoportosítás a lakosság nagy részének, többségének egyetértésével történjen.

A gyermekek eltartásához, neveléséhez való hozzájárulás részben szociálpolitikai, részben népesedéspolitikai indíttatású, de a két indok nem választható el egymástól. Ha csak az lenne a cél, hogy a gyermekes családok által viselt terheket csökkentse a nekik nyújtott támogatás, akkor jogos lenne a rászorultság elvének alkalmazása, és meg lehetne évről évre határozni azt az egy főre jutó jövedelmi szintet, amely felett a családok számára már nem okoz olyan nagy megterhelést a gyerekek ellátása, hogy ahhoz a társadalom egészének is hozzá kelljen járulnia. A támogatás azonban jelzés is: annak kifejezése, hogy a társadalom minden gyerekért kollektíven felelősnek érzi magát, és tőle telhetően át kívánja vállalni a terhek egy részét.

Az átvállalt rész a gyermek eltartási költségeinek egyharmada körül mozog a gyermek után járó pótléket biztosító különféle rendszerekben egyaránt. Többre sehol sem futja. A terhek zöme tehát a családoké marad; éppen ezért izléstelenség „ösztönző” gyermektámogatási rendszerekről beszélni, még a gyermekszámtól függően progresszív szabályozás esetében is. Csak a nyomor szintjén élőknel fordulhat elő, hogy a „sokadik” gyerek születését követő további juttatás anyagilag előnyösebb helyzetbe hozza a családot, mint amilyenben előzőleg volt: azaz a pótlék reménye készíti a szülőket újabb gyermek vállalására.

A politikai pártok szinte egységesen hirdetett célja, hogy olyan társadalom kialakulását segítsék elő, amelyben a középrétegek számszerűen is dominánsak. Egy ilyen struktúrájú társadalom demográfiai reprodukciójához nélkülözhetetlen, hogy e rétegek gyermekvállalásának átlagos szintje is meghaladja a két gyermeket. Olyan szociálpolitikára van tehát szükség, amely e réteghez tartozó családok számára is megkönnyíti a gyermekvállalást. Ennek eszköze például a gyed, a rövidebb időre szóló, de hathatós segítség. Megfontolandó azonban, hogy nem lenne-e a családok számára előnyösebb — és a társadalom számára hatásosabb —, ha a családok alternatív megoldások közül választhatnának a gyermekszülést követően.

A magyar, de más országok családpolitikai tapasztalatai is azt mutatják, hogy új népesedéspolitikai célzatú támogatások bevezetése rövid távon eredményeket hozott, de már három-négy év múltával megszűnt a hatásuk a gyermekvállalás mértékére. Ez azt bizonyítja, hogy a megnövelt támogatás sikere nagyrészt az érintettek tudatára gyakorolt hatással függött össze, és amint az megszokottá vált, nem befolyásolta többé a családokat döntésükben. Ebből levonható az a következtetés, hogy a népesedéspolitika hatékonyságához szükséges, hogy állandóan történjék „valami” a politika kezdeményezésére, jelezve a szakadatlan érdeklődést a népesedési helyzet alakulásáról. A másik konklúzió az, hogy minden intézkedéshez, amely az anyagi szférában kíván kedvezőbb körülményeket teremteni a gyermekvállalás számára, társulniuk kell a tudati szférára ható kezdeményezéseknek, mégpedig mind makro-, mind mezzo-szinten. Makro-szinten az akciók tere elsősorban a tömegkommunikáció és a művészet, amelyek esetében az az igazi, ha a népesedéspolitika nem rendel, hanem támogatja azokat a társadalmi és egyéni megnyilvánulásokat, amelyek összhangban vannak céljaival. A mezzo-szint pedig azon közösségek erősítését jelenti, amelyek az egyes családokkal közvetlen érintkezésbe kerülnek és hozzájárulnak a nagyobb gyermekvállalás értékeléséhez, megbecsüléséhez a sokszor ellentétes felfogáson levő helyi közvéleménnyel szemben.

Az utóbbi időben az elesettek támogatásának a kérdése is előtérbe került. Mi várható ettől?

Az elesettek problémája különféleképpen fogalmazódik meg, attól függően, hogy kiket minősítünk elesetteknek. De akármelyik minősítést is választjuk, nem hagyhatjuk figyelmen

kívül a probléma összefüggését az általános gazdasági helyzettel, amelyben az adott társadalom, az adott időpontban van. Ahhoz, hogy az esetek helyzetén lényegesen javítani lehessen — hogy a mindennapi fogyasztásukat magasabb reáljövedelem tegye lehetővé; hogy gondozásukra, problémáik kezelésére hatékonyabb szolgáltatás álljon rendelkezésre; hogy elfogadható lakásviszonyaik legyenek stb. — ahhoz nagyobb nemzeti jövedelmet kell megtermelni. A hatékony, fejlődésképes gazdasági mechanizmus kialakítása és működtetése így az eseteknek is feltétlenül érdekük, még ha az nagyobb jövedelmi különbségeket teremtve kirívóbbá is teszi nyomorúságos helyzetüket. Fordítva: bármennyire is szimpatikus lehet egy, a jövedelmi különbségeket csökkentő társadalompolitika a legsós rétegek számára, ha az a gazdasági fejlődés szempontjából nem válik be, úgy az esetek érdekeit sem szolgálja.

Az elmúlt száz esztendő alatt Európában és Észak-Amerikában mindenütt kialakult a társadalmi újraelosztásának az a rendje, amely a keresőképtelenek zömének megélhetését a gazdasági fellendülés, a stabilitás idején biztosítja. Ha azonban válság lép fel, zavarok jelentkeznek a rendszerben. Esetek mindig vannak, a konjunktúra idején is, de ez akkor inkább egyedi szerencsétlenségeknek, azok kombinációjának következménye; a válságok idején viszont tömegessé, a mechanizmus működésével összefüggővé válik az esett egyéni helyzet kialakulása. A II. világháború befejeződése óta évtizedeken át úgy látszott, hogy a kapitalista gazdasági rendben is sikerült azokat a mechanizmusokat kialakítani, amelyek segítségével a nagyobb válságok elkerülhetők, most azonban elmaradt ezek sikere, ami az eseteknek minősíthetők arányának megnövekedését hozta.

A legfejlettebb országok újraelosztási rendszerei még nem roppantak össze a megnövekedett terhektől, és ezekben az országokban általában fontos kiegészítő szerepet játszanak a nem-állami, nem-profit motivációjú szociális munkát végző egyesületek. Ezek azok, amelyeket a kommunista országokban vagy felszámoltak, vagy teljesen visszaszorítottak. Ezek a lakosság önkéntes áldozatvállalására apellálnak, és a jövedelem egy tetszés szerinti hányadáról való lemondással teremtett alapokat felhasználva segítik az eseteket.

Magyarországon a rendszerváltozás és a kritikus helyzetben levő kapitalista világrendszerbe való bekapcsolódás nehézségei miatt elkerülhetetlenül megnőtt az esetek száma. A helyzet megváltozását azonban csak a gazdasági fellendüléstől lehet várni. A társadalmi újraelosztás hivatalos csatornáin keresztül nyújtható támogatás lehetősége korlátozott, de maximális felhasználása elengedhetetlen mind humanitárius, mind politikai szempontokból. Ahol még jelentős tartalékok vannak, az az önkéntes áldozatvállalás területe. Ez semmiképpen sem helyettesítheti az újraelosztás hivatalos csatornáin keresztül történő támogatást, de mennyiségileg — még inkább a kapcsolatok rugalmasságát és közvetlenségét tekintve — kiegészíthetik azokat.

Miért fontos az, hogy mennyien vagyunk? Valójában fontos-e az ma Magyarországon, hogy a népesség száma hogyan alakul? Megítélésed szerint mit kellene tenni, hogy az a negatív tendencia, amely 1992-re kialakult, lassítható legyen vagy pedig irreverzibilis folyamattal nézünk szembe?

A szovjet impérium összeomlásakor azt reméltük, hogy a mindenütt meghírdetett demokratizálódás országokon belül és országok között olyan viszonyokat teremt, amelyek közepette minden népek, nemzetnek biztosítva lesz fennmaradása és olyan irányú fejlődése, amely a népi, nemzeti sajátosságok szabad kibontakoztatását teszi lehetővé. Biztunk benne, hogy a kommunista diktatúra alól felszabadult népek olyan politikai struktúrákat támogatnak, olyan vezetők mögé sorakoznak fel, amelyek és akik nemcsak szólamként hangoztatják, hogy csak úgy lehet egy nép, nemzet szabad, ha nem nyom el ő maga másokat.

Nem ez történt. Döbbenet kell látnunk körülöttünk a legszélsőségesebb nacionalizmus újbóli kivirágzását. Nem mentes a magyar közélet sem nacionalista, sovíniszta megnyilvánulásoktól, de ezek szolidan hangzanak azon körülöttünk elhangzó véleményekhez képest, amelyek a kisebbségek fizikai megsemmisítését, a mai Magyarországnak a szomszédai közötti felosztását proponálják. Ezt a helyzetet nem hagyhatjuk figyelmen kívül, amikor arra a kérdésre keresünk választ: valóban fontos-e hogy mennyien vagyunk magyarok a Kárpát-medencében. A magyarság fennmaradása nemcsak a török időkben volt kétséges: ma sincs automatikusan biztosítva.

A népesedésről való gondolkodás kezdetén, a 18. században a népességszámot nyersen összekapcsolták az ország katonai potenciáljával. A haditechnika fejlődése ezt az indoklást a nagyobb népességszám óhajlásának már érvénytelenítette. Viszont az önálló gazdasági egység és a kulturális önállóság fenntartása ma sem független a népességszám alakulásától. A valóban demokratikus szemléletű magyarok és szomszédaink még nem adták fel a reményt egy olyan európai integrációba való betagozódásnak, amely a kis népeknek, a kisebbségeknek is biztosítaná identitásuk megőrzését. De számolni kell azzal, hogy erre egyhamar nem kerülhet sor: optimistán fogalmazva, hosszabb átmenettel kell számolnunk. Ez idő alatt meg kell őrizni a népességben rejlő lehetőségeket, amelyek a népesség számától is függenek.

A demokratikus rendszerekben a népesség reprodukciója az egyes családok szabad döntéseinek függvénye. A politikai hatalom befolyásolási lehetőségei korlátozottak, de vannak. Amennyiben a választók többsége arra ad felhatalmazást, hogy a nagyobb számú gyermekvállalást segítse elő a politikai hatalom, úgy jogában áll az újraelosztást akként megtervezni, hogy a gyermekek eltartásával, nevelésével járó terhek növekvő hányadát a társadalom egésze viselje, hogy a többgyermekes családok előnyöket élvezzenek bizonyos szociális programoknál, hogy a kormány támogassa azoknak a művészeti, tudományos, ismeretterjesztő alkotásoknak a megismertetését, amelyek a nagyobb számú gyermek vállalásának jelentőségét, pozitívumait bizonyítják.

Ezen tevékenységekhez kívánatos, ha rendelkezésre áll egy, a négyéves parlament ciklust átfordító népesedéspolitikai koncepció, amelyben végiggondoltan kapnak helyet a különböző területeken folyó akciók és tisztázott ezek összefüggése. Mindenképpen el kell kerülni azt, hogy az intézkedések csak egy részterületet ragadjanak ki, mint az például indokolatlan reményeket, illetve indulatokat támasztva az abortusz szabályozásakor történt.

Miltényi Károly:

„... legalább harminc évet elvesztettünk”

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete az elmúlt év őszén jelentette meg a legújabb népesség-előreszámítását. Az adatok lehangolóak, s ha a tendenciák nem változnak, akkor kiszámítható közelségbe kerülhetünk a herderi jóslathoz. Valójában erről lenne szó?

A Herder-féle jóslat, vagyis a nemzetihalál emlegetése véleményem szerint lírai túlzás, ami inkább a drámai hangvételű stilisztikai fordulatok iránti előszeretettel jelzi, mint a demográfiai realitást. Ugyanakkor kétségtelen, hogy mind az elmúlt 20–30 év, mind pedig a jelen népesedési folyamatai rendkívül kedvezőtlenek és távlatilag súlyos következményekkel járhatnak. Az pedig, hogy ezek ma, vagy akár a legközelebbi 1–2 évben még nem különösebben